

Comparative Analysis of the Qur'anic Jurisprudence of Muqaddas Ardabīlī and Ṣādiqī Tihṙānī on Verses Pertaining to Prayer and Fasting

**Tahereh Hassanzadeh
Khayat**

Lecturer of Qur'anic Tafsir and Sciences, Al-Zahra
Community, Qom, Iran

**Mohammadreza
Ebrahim Nejad**

Associate Professor of Islamic Studies, Allameh
Tabataba'i University, Tehran, Iran

**Mohammad Mahdi
Firoozmehr**

Assistant Professor, Commentary Department,
Research Institute of Qur'anic Culture and
Education, Qom, Iran

Abstract

This research is a comparative study of the views of Qur'anic jurisprudence of Mohagheh Ardabili and Dr. Sadeghi Tehrani. In order to understand the rulings of the religion, the jurists must first know the interpretation of the verses because those who are obliged to understand their religious issues get help from the Qur'an and the jurists. On the other hand, the human intellect is limited and does not have the power to understand all the knowledge. Therefore, it is necessary that the jurists, commentators and common people learn the verses of Ahkam each in turn and according to their understanding, so that they do not fall into mistakes in their daily life and religious matters. Therefore, in order to be safe from mistakes, one should try to make the interpretation based on the correct principles and firm rules that are in harmony with the purpose of the Qur'an, which is to guide mankind. In this study, the opinions of both commentators and their

* Corresponding Author: Hasanzadeh265@gmail.com

How to Cite: Hassanzadeh Khayat, T., Ebrahim Nejad, M., Firoozmehr, M.M. (2024). Comparative Analysis of the Qur'anic Jurisprudence of Muqaddas Ardabīlī and Ṣādiqī Tihṙānī on Verses Pertaining to Prayer and Fasting, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 15(57), 135-165. DOI: 10.22054/RJQK.2024.70098.2693

points of commonality and difference were identified. It can be said that there are differences of opinion in about three cases in ghusl and ablution, seven cases in prayer, two cases in fasting and seven cases in Hajj.

Introduction

The approach of Qur'anic jurisprudence to the verses of the Holy Qur'an and the exegesis of the commandments verses (Āyāt al-Aḥkām) involves the extraction and deduction of religious commandments from verses that refer to one or more jurisprudential topics. The exegesis of the commandments verses, like the science of exegesis, has its own methods and interpretive principles. In most of these types of exegesis, the interpretive method of the commandments verses is "Ijtihādī," where the interpreter, using Ijtihād and relying on rational criteria and also by understanding and observing interpretive and jurisprudential components and rules, interprets the commandments verses.

Among such jurisprudential interpretations are the books "Zubdatul Bayān" by Muqaddas Ardabīlī and "Tafsīr al-Furqān fī Tafsīr al-Qurān bil Qurān" by Ṣādiqī Tihrānī. Considering the prominence of each of these exegesis and the styles and methods of their authors, the present study aims to examine the viewpoints of these two exegesis on the commandments verses related to prayer, fasting, and Ḥajj. The differences and similarities between these two exegeses will then be identified and compared with the jurisprudential and interpretive opinions of other Shi'a and Sunni scholars and interpreters. The result indicated that the major differences between these two exegeses stem from differences in their foundational principles. So, the exegesis of the commandments verses by Muqaddas Ardabīlī aligns with the views of prominent Shi'a jurists, while Ṣādiqī Tihrānī's views are closer to those of Sunni scholars.

Background

Many works have been written by Shia and Sunni scholars from the 2nd century AH until now on Qur'anic jurisprudence and its historical background, as mentioned by Āqā Buzurg Tihrānī in his book "al-Dharī'a" (Tihrānī, 1403, Vol. 1, pp. 40-43), Ḥājī Khalīfa in "Kashf al-Zunūn" (Ḥājī Khalīfa, n.d., Vol. 1, p. 17), and others (cf. Ayāzī, 1375, pp. 120-122). Several researchers and Qur'an scholars have authored

works evaluating and examining the interpretive methods of the commandments verses, such as "The Development of the Commandments Verses and Comparison of Zubdatul Bayān by Muqaddas Ardabīlī and Aḥkām al-Qurān by Ibn 'Arabī" by Sayyid Ali Mirabrahimi, published by Dehsara - Rasht, First Edition 1390; and "Qur'anic Jurisprudence with a Merciful Soul: The Structure of Jurisprudential Thought of Muqaddas Ardabīlī in Zubdatul Bayān fī Barāhīn Aḥkām al-Qurān" by Alireza Kheirullahi Kouhanestani, published by Imam Sadiq University, 1391, which explains the dimensions of life, interpretive method of Muqaddas Ardabīlī, and reviews the opinions of jurists. Additionally, dissertations and articles on Qur'anic jurisprudence have been written. However, none of these works have evaluated and compared the two viewpoints of Qur'anic jurisprudence by Muqaddas Ardabīlī and Ṣādiqī Tihirānī. The crucial feature of this research is the comparative study of the two exegeses "Zubdatul Bayān" and "al-Furqān" and the comparison of their similarities and differences in deducing rulings from the verses of the Qur'an, to achieve a correct interpretation and reasoned commandment by evaluating the strengths and weaknesses of their viewpoints.

Research Method

This research uses a descriptive-analytical method. The main concepts of this study are the jurisprudential views of Muqaddas Ardabīlī, the jurisprudential views of Ṣādiqī Tihirānī, and prayer and fasting, which are accurately evaluated. This analytical method allows us to gain a better understanding of the Qur'anic jurisprudential views of Muqaddas Ardabīlī and Ṣādiqī Tihirānī on prayer and fasting.

Final Result

In comparing the jurisprudential views of Muqaddas Ardabīlī and Ṣādiqī Tihirānī on issues related to purity and ablution, which are prerequisites for prayer, Ardabīlī's views are evaluated as very close and aligned with the views of prominent jurists. Particularly, he gives special attention to the traditions of the impeccable Imams (AS) in deducing commandments from the verses. However, Ṣādiqī Tihirānī has, in numerous instances, spoken contrary to the prevalent views, and his views appear closer to Sunni opinions. This difference might be because, despite using many traditions, he does not accept the

specification of the Qur'an by traditions, leading to differences in his rulings compared to the prevalent views.

In the discussion on prayer, many of the Qur'anic jurisprudential views of Muqaddas Ardabīlī are shared with Ṣādiqī Tihirānī. The differences in some commandments between the two are regarding their differing foundational principles. For example, in the discussion on a traveler's prayer, based on his principle that the Qur'an is a "Bayānun linnās" and "Tibyānan li Kulli Shay'," Ṣādiqī Tihirānī believes that if some prayers are to be shortened, the Qur'an itself should detail it, and in such cases, traditions cannot be trusted, especially if they contradict the Qur'an.

In discussions related to fasting, the fundamental difference between Ṣādiqī Tihirānī and Muqaddas Ardabīlī lies in the issue of travel, similar to their difference in the prayer of a traveler. As mentioned, this difference stems from their foundational principles.

In general, Ṣādiqī Tihirānī's "al-Furqān" is not just a jurisprudential interpretation but an analytical social interpretation written in a sequential manner. However, Muqaddas Ardabīlī's "Zubdatul Bayān" is a jurisprudential exegesis focused on interpreting the commandment verses based on jurisprudential chapters. Therefore, these two exegeses differ in terms of method, approach, style, and structure. Consequently, a precise comparison between their views and opinions is not possible. Muqaddas Ardabīlī aims to deduce commandments from the Qur'anic verses and tries to present all possible jurisprudential aspects of each issue, even if the Qur'anic verses do not address all those aspects and details. However, Ṣādiqī Tihirānī aims to interpret the verse with a social approach, trying to interpret the verses according to the needs of society and to derive answers to social questions and doubts from the verses. Thus, while he also states the jurisprudential commandments in his interpretation of jurisprudential verses, he may only address part of the issues based on the needs of society and leave the complete discussion to jurisprudential exegeses. This can create differences between the views of these two interpreters. A comparison is only possible in matters where both have issued a commandment on the same issue.

Keywords: Commandments Verses, Zubdatul Bayān, al-Furqān, Prayer, Fasting.

تحلیل تطبیقی فقه قرآنی مقدس اردبیلی و صادقی تهرانی ذیل آیات مربوط به صلاه و صوم

طاهره حسن زاده خیاط * مدرس تفسیر و علوم قرآن، جامعه الزهراء، قم، ایران

محمد رضا ابراهیم نژاد دانشیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

محمد مهدی فیروز مهر استادیار گروه تفسیر، پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن، قم، ایران

چکیده

نگاه فقه قرآنی به آیات قرآن کریم و تفسیر آیات الاحکام، نوعی استخراج و استنباط احکام شرعی از آیاتی است که به یک یا چند موضوع فقهی اشاره دارند. تفسیر آیات الاحکام؛ همانند علم تفسیر، دارای روش و مبانی تفسیری است. در اغلب این نوع تفاسیر، روش تفسیری آیات الاحکام، «اجتهادی» است و مفسر، با اجتهاد و تکیه بر معیار عقل و همچنین با شناخت و رعایت مؤلفه‌ها و قواعد تفسیری و فقهی به تفسیر آیات الاحکام می‌پردازد. از جمله تفاسیر فقهی کتاب زبده البیان مقدس اردبیلی و کتاب تفسیر الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن صادقی تهرانی می‌باشد. با توجه به برجستگی‌های هر یک از دو تفسیر و سبک و روش مؤلفان آن‌ها، در این پژوهش سعی می‌شود که دیدگاه این دو تفسیر در آیات الاحکام مربوط به صلاه، صوم و حج^[۱] مورد بررسی قرار گیرد سپس نقاط افتراق و اشتراک این دو تفسیر مشخص و با آراء فقهی و تفسیری برخی دیگر از عالمان و مفسران شیعه و اهل سنت ارزیابی و مقایسه می‌شود. از ارزیابی و مقایسه این دو تفسیر این نتیجه حاصل می‌شود که عمده افتراق این دو ناشی از اختلاف در مبانی است. برآیند این اختلاف این است که در تفسیر آیات الاحکام دیدگاه محقق اردبیلی همسو با مشهور فقهای شیعه و دیدگاه صادقی تهرانی نزدیک به دیدگاه‌های اهل سنت باشد.

کلیدواژه‌ها: فقه قرآن، آیات الاحکام، زبده البیان، الفرقان، صلاه، صوم.

۱. مقدمه

خداوند متعال قرآن کریم را کتاب نور، روشنایی و حاملان آن را در میان امت چراغ‌های دین و مشعل‌های نور معرفی نموده، فقها برای شناخت احکام دین در مرحله اول به تفسیر و تبیین آیات پرداخته زیرا احکام فقهیه متعلق به افعال مکلفین در امور دینی و دنیایی آن‌هاست چون عقل انسان محدود است و استطاعت درک همه حقائق را ندارد تا انسان با اکتفا به عقل به سعادت دنیایی و اخروی برسد. تفسیر فقهی به‌عنوان نمونه‌ای ویژه از تفسیر موضوعی آیات کریم قرآن، دارای قدمت دیرینه است که به اوایل قرن دوم هجری می‌رسد. در تفسیر آیات الاحکام، مفسر آیات مربوط به احکام شرعی را فحوص و جستجو می‌کند و سپس حکم فقهی آن را در دسترس دیگران قرار می‌دهد. از جمله تفاسیر فقهی کتاب زبده البیان مقدس اردبیلی و کتاب تفسیر الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن صادقی تهرانی می‌باشد. تفسیر زبده البیان از جمله تفاسیری است که بیش از هر منبع به آیات قرآن استشهاد و نوعی تفسیر قرآن به قرآن و تفسیر عقلی و اجتهادی و بهره‌برداری از روایات به‌عنوان تأیید و شاهد است و این تفسیر تا حدودی فقه تطبیقی می‌باشد، زیرا نظریات فقهای عامه را همراه با فقه امامیه بیان و سپس به نقد ادله و آراء آنان می‌پردازد و نظریه مذهب امامیه را تأیید می‌کند، از این روی امروزه در بین فقها اسلامی مورد توجه و دقت قرار گرفته است اما تفسیر الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه از تفاسیر معاصر که از نظر محتوا و از جهت سبک یکی از تفاسیر بدیع امامیه می‌باشد و از ویژگی‌ها و برجستگی‌های برخوردار است که از سبک‌های خاص این تفسیر پردازش به فقه القرآن به نحو گسترده و استدلالی و اجتهادی می‌باشد. تفسیر الفرقان به لحاظ مشتمل بودن بر تبیین آیات الاحکام و تشریح احکام فقهی (مانند دیگر تفاسیر فقهی و تفاسیر احکام القرآن) این قابلیت را دارد که مورد مطالعه قرار گیرد و افراد مختلف آن را به‌مثابه یک مرجع تفسیری و منبع فقهی تلقی و به آن اعتماد نمایند.

از سوی دیگر آراء فقهی «تفسیر الفرقان» در آیات الاحکام در مواردی بر پایه علوم انسانی قرار گرفته و این دانش‌ها چه‌بسا در مبانی خود دچار اشکال باشند. در این صورت

تحلیل تطبیقی فقه القرآنی مقدس اردبیلی و صادقی تهرانی ...؛ حسن‌زاده خیاط و همکاران | ۱۴۱

تطبیق کلام خداوند با مباحث این علوم راه را برای ابراز سلايق شخصی باز کرده و چه بسا مفسر یا قرآن‌پژوه را به ورطه تفسیر به رأی بکشاند. برای مصونیت از این خطا لازم است هرگونه تلاش تفسیری بر مبنای صحیح اصول و قواعد تفسیر استوار باشد تا با فلسفه و هدف نهائی قرآن که هدایت انسان‌ها است هم‌خوانی داشته باشد. بنابراین دیدگاه‌های این تفسیر اگر در مقارنه و مقایسه با نظریات محقق اردبیلی در زبده‌البيان ملاحظه و ارزیابی شود نقاط ضعف و موارد اشتباه و خطای آن بهتر آشکار خواهد شد و از پیدایش انحراف فکری در افراد پیشگیری به عمل خواهد آمد.

در باب فقه القرآن و پیشینه تاریخی آن آثار بسیاری توسط علماء شیعه و اهل سنت از قرن دوم هجری تاکنون نگاشته شده است چنانکه آقابزرگ تهرانی در کتاب «الذریعه» (طهرانی، ۱۴۰۳، ج ۱، ص ۴۰-۴۳)، حاجی خلیفه «کشف الظنون» (حاجی خلیفه، بی‌تا، ج ۱، ص ۱۷) و نیز برخی دیگر (ر.ک: ایازی، ۱۳۷۵، ص ۱۲۰-۱۲۲) به معرفی این آثار پرداخته‌اند. شماری از پژوهشگران و قرآن‌پژوهان، آثاری در ارزیابی و بررسی روش تفسیری تفاسیر آیات الاحکام نگارش کرده‌اند که از جمله آن‌ها «سیر تدوین آیات الاحکام و مقایسه زبده‌البيان محقق اردبیلی و احکام القرآن ابن عربی» اثر سید علی میرابراهیمی، ناشر ده سرا - رشت، چاپ اول ۱۳۹۰؛ «فقه قرآنی با نفس رحمانی ساختار اندیشه فقهی محقق اردبیلی در زبده‌البيان فی براهین احکام القرآن» اثر علیرضا خیرالهی کوهانستانی، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، سال ۱۳۹۱ که ابعاد زندگی، روش تفسیر محقق اردبیلی و بررسی آراء فقها را بیان نموده قابل ذکر است. هم‌چنین پایان‌نامه‌ها و مقالاتی در بحث فقه القرآن نگاشته شده است. باین حال هیچ‌یک از این آثار به ارزیابی و مقایسه دو دیدگاه فقه القرآنی محقق اردبیلی و صادقی تهرانی نپرداخته‌اند. مهم‌ترین ویژگی این پژوهش بررسی تطبیقی دو تفسیر زبده‌البيان و الفرقان و مقایسه اشتراکات و افتراقات این دو تفسیر در استنباط احکام از آیات قرآن است تا با ارزیابی نکات قوت و ضعف دیدگاه آن دو به تفسیر صحیح و حکم مستدل دست یابیم.

۲. مفاهیم

پیش از پرداختن به تفسیر آیات الاحکام و فقه القرآن از دیدگاه دو مفسر یادشده، ضروری است مفهوم فقه القرآن به اختصار مورد بررسی و ارزیابی قرار گیرد.

۲. ۱. فقه القرآن (آیات الاحکام)

فقه القرآن یا آیات الاحکام بر آن دسته از آیات قرآن اطلاق می‌گردد که مبین یکی از احکام عملیه دین مبین اسلام باشد و پیرامون افعال مکلفین در امور دین و دنیای آنها بحث کند. (مدیر شانه چی، ۱۳۴۹، ص ۲؛ جمعی از محققین پژوهشکده باقرالعلوم، ۱۳۹۱، ج ۱، ص ۶۴) برخی دیگر گفته‌اند: آیاتی که حکم فقهی رفتاری انسان‌ها مانند وجوب و حرمت ... و یا احکام شرعی غیر رفتاری (احکام وضعی) از آن به دست می‌آید که علاوه بر اعتقاد باید به مفاد آن عمل شود. (فاکر میدی، ۱۳۸۳، ص ۲۸؛ صفوی، ۱۳۹۶، ج ۱، ص ۲۹) در یک تعریف جامع، آیات الاحکام بر آیاتی اطلاق می‌گردد که مفاد آن شامل یک یا چند قاعده فقهی و یا مسئله فقهی بوده و حکم یا حقی متعلق به انسان و افعال او به‌طور صریح یا ضمنی در آن ذکر شده باشد؛ هرچند هدف و پیام اصلی آیه مطلبی غیر از موضوع فقهی و سیاقش به‌جز سیاق بیان احکام باشد. (عمید زنجانی، ۱۳۸۸، ص ۱۴)

آیات الاحکام مسائل علم «فقه القرآن» را تشکیل می‌دهند و آن، علم یا فن استنباط احکام شرعی فرعی از خصوص قرآن کریم به‌صورت تفصیلی می‌باشد. بین علم فقه القرآن و علم فقه نسبت عموم و خصوص مطلق برقرار است؛ از این نظر که علم فقه به تمام دستاوردهای احکام شرعی فرعی که از ادله تفصیلی برداشت شده‌اند می‌پردازد و این ادله به تمام منابع موجود از قبیل کتاب، سنت یا اجماع و عقل می‌پردازد و تنها در دلیل قرآنی منحصر نیست، ولی علم فقه القرآن منحصر است به استنباط احکام شرعی که منبع آن تنها قرآن است (ر.ک: هاشمی شاهرودی، ۱۴۲۶، ج ۱، ص ۱۵۳ - ۱۵۵).

۳. مبانی تفسیری

پیش از ارزیابی و اعتبار سنجی آراء فقهی هر یک از دو مفسر، لازم است مبانی تفسیری هر

تحلیل تطبیقی فقه القرآنی مقدس اردبیلی و صادقی تهرانی ...؛ حسن‌زاده خیاط و همکاران | ۱۴۳

یک از آن دو مورد بررسی قرار گیرد. مبانی تفسیری در حقیقت زیربنا و اصول موضوعه‌ای است که تفسیر بر پایه آن نگارش می‌یابد. پذیرش حجیت ظواهر آیات، رعایت قواعد فقهی - تفسیری و نیز جواز فهم و تفسیر قرآن و... از مبانی مشترک بین همه مفسران در تفسیر آیات الاحکام به شمار می‌آید.

۳. ۱. ۱. مبانی تفسیری و فقهی محقق اردبیلی

محقق اردبیلی در نگارش تفسیر فقهی خود مبانی فقهی و تفسیری داشته و تفسیر خود را بر پایه آن نگارش کرده است. شماری از مهم‌ترین مبانی وی عبارت‌اند از:

۳. ۱. ۱. ۱. فهم‌پذیری و جواز تفسیر قرآن:

وی در مقدمه‌ای کوتاه که بر تفسیر خود نگاشته است قرآن را قابل فهم و تفسیر آن را مشروع می‌داند و اخباری که تفسیر قرآن بدون روایت مأثور از پیامبر (ص) و ائمه معصومین را مردود و تفسیر به رأی می‌دانند قابل توجه و تفسیر می‌داند. (مقدس اردبیلی، ۱۴۲۱، ص ۱-۳)

۳. ۱. ۲. حجیت مفهوم غایت:

محقق اردبیلی مفهوم غایت را حجّت می‌داند. چنانکه در آیه ۱۸۷ بقره «کلوا واشربوا حتی...» خوردن و آشامیدن بعد از فجر را به دلیل غایت «حتی یتبین» در آیه شریفه حرام دانسته است (محقق اردبیلی، همان، ص ۱۷۲-۱۷۳). موارد دیگر از جمله وجوب تیت روزه در شب، آمیزش در شب، وجوب افطار بعد از تمام شدن زمان روزه و... را توضیح می‌دهد.

۳. ۱. ۳. حجیت مفهوم شرط:

ایشان مفهوم شرط را حجت می‌داند مثلاً در آیات ۲۷۸-۲۷۹ بقره که رباخوار اگر توبه نکند اصل مال را نمی‌تواند بگیرد ولی اگر توبه کند گرفتن اصل مال برای او حلال می‌شود. (محقق اردبیلی، همان، ص ۴۳۵) هم چنین ذیل آیه ۱۰۱ نساء، ترس را شرط قصر

بودن نماز می‌داند درحالی که در زمان برقراری امنیت نماز قصر نیست. (محقق اردبیلی، همان، ص ۱۱۹)

۳. ۱. ۴. حجیت خبر واحد:

وی در تفسیر آیه ۶ سوره حجرات خبر واحد را حجّت می‌داند و بر آن است که مفهوم آیه بر پذیرش و قبول خبر غیر فاسق دلالت دارد (محقق اردبیلی، همان، ص ۶۹۰). همچنین تخصیص قرآن با خبر واحد صحیح و صریح در نص را جایز می‌شمارد. چنانکه در آیه ۲۳ نساء، آیه به وسیله اخبار تخصیص زده می‌شود (محقق اردبیلی، همان، ص ۵۲۶).

۳. ۱. ۵. تعمیم آیه با وجود سبب نزول خاص:

در آیه ۱۵۹ سوره بقره سبب نزول آیه خاص است اما حمل بر عموم می‌گردد (محقق اردبیلی، همان، ص ۶۹۶). همچنین سبب نزول آیه، مخصّص آیه نمی‌باشد؛ مانند آیه ۱۸۰ آل عمران که عمومیت دارد و درباره زکات مال اگر هم مسلم باشد تنافی با عام بودن آیه ندارد؛ زیرا ملاک ظاهر و مقتضای آن است (محقق اردبیلی، همان، ص ۲۰۶).

۳. ۱. ۶. گسترش دامنه دلالت آیات:

از نگاه ایشان تا وقتی دلیل محدودکننده مانند روایات، اجماع و دیگر ادله وجود نداشته باشد باید به عموم قرآنی عمل کرد (محقق اردبیلی، همان، ص ۱۶).

۳. ۱. ۷. تخصیص آیه در صورت قوی‌تر بودن دلالت مفهوم

در صورتی که دلالت مفهوم از دلالت عام قوی‌تر باشد باعث تخصیص آن می‌گردد چنانکه در آیه ۲۷۵ بقره، مفهوم این که اگر کسی نصیحت را قبول کند و رباخواری را ترک نماید مسئولیتی برای او نیست و ربائی که در گذشته گرفته برای او حلال می‌شود. اگر عدم این مفهوم با اجماع و مانند آن تثبیت گردد این مفهوم اعتبار ندارد زیرا مفهوم زمانی اعتبار دارد که دلیل قوی‌تر از آن وجود نداشته باشد (محقق اردبیلی، همان، ص ۴۳۱).

۳. ۱. ۸. حجیت سیره معصومان (ع)

محقق اردبیلی سیره‌ی معصومان را حجت می‌داند مانند کیفیت وضو گرفتن آن‌ها که حجت برای مردم است (محقق اردبیلی، همان، ص ۱۶). وی سیره متشرعه را به‌عنوان مؤید دیگر می‌پذیرد مانند آیه ۸۶ نساء که تحیت را بر سلام عرفی بین مسلمانان حمل می‌کند (محقق اردبیلی، همان، ص ۱۰۱).

۳. ۱. ۹. عدم حجیت شهرت فتوایی

ایشان شهرت فتوایی را حجت نمی‌داند بلکه آن را به‌عنوان مؤید دیگر ادله می‌پذیرد. وی شهرت فتوایی را جبران‌کننده ضعف سند روایت دانسته است. (محقق اردبیلی، همان، ص ۲۴۹، ۶۸۸)

۳. ۱. ۱۰. تبادر علامت حقیقت

محقق اردبیلی تبادر را علامت حقیقت می‌داند. ایشان ذیل آیه ۵ و ۶ مریم می‌گوید آیه دلالت بر این دارد که انبیاء مانند دیگر مردم ارث می‌برند (محقق اردبیلی، همان، ص ۶۵۶).

۳. ۱. ۱۱. استعمال لفظ در بیشتر از یک معنا

ایشان استعمال لفظ در بیشتر از یک معنی را جایز می‌داند (محقق اردبیلی، همان، ص ۵۲۶) مانند آیه ۲۳ نساء.

۳. ۲. مبانی تفسیری صادقی تهرانی

صادقی تهرانی نیز نگارش تفسیر خود را بر پایه برخی از مبانی قرارداده که به برخی از آن‌ها در مقدمه اشاره کرده و برخی نیز از لابه‌لای سخنان ایشان در تفسیر قابل‌استفاده است. جامعیت قرآن را می‌توان از مهم‌ترین مبانی تفسیری ایشان به شمار آورد. وی قرآن را محور همه‌چیز می‌داند. استدلال او به آیاتی است که قرآن را نور (نساء: ۱۷۴)، تبیان کلشی (نحل: ۸۹)، هدایت (آل‌عمران: ۱۳۸)، برای همه مردم نامیده است؛ بنابراین شیوه

تفسیر قرآن به قرآن و قرآن به سنت را معتبر و دیگر روش‌ها را ردّ می‌نماید (صادقی
تهرانی، ۱۴۰۸ ج ۱، ص ۱۹).

ایشان در مقدمه تفسیرش به برخی از مبانی خود از جمله عدم تحریف قرآن (صادقی
تهرانی، همان، ج ۱، ص ۲۶)، نسخ (صادقی تهرانی، همان، ج ۱، ص ۳۹ - ۴۱)، ظاهر و
باطن داشتن قرآن (صادقی تهرانی، همان، ج ۱، ص ۵۱)، محکم و متشابه (صادقی تهرانی،
همان، ج ۱، ص ۳۲-۳۳) و شأن نزول (صادقی تهرانی، همان، ج ۱، ص ۵۰) اشاره کرده
است. ایشان همچنین سنت را شامل قول، فعل، تقریر معصوم می‌داند و حجیت آنان را مانند
آیات قائل است. وی ذیل آیات (اعراف: ۲-۳) شریفه قرآن پیروی از قرآن و سنت را بیان
کرده است (صادقی تهرانی، همان، ج ۱، ص ۱۸).

افزون بر مبانی یادشده، برخی دیگر از مبانی نیز از لابه‌لای تفسیر ایشان قابل‌برداشت
است از جمله:

۳. ۲. ۱. استعمال یک لفظ در بیشتر از یک معنا

ایشان در مواردی که یک کلمه دارای چندمعنا باشد که بین آنان ناسازگاری وجود نداشته
باشد همه آن معانی را جز تفسیر آیه می‌داند؛ مانند آیه «فاولئ لهُم» (محمد: ۲۰) که مراد از
ضمیر «لهم» مؤمنین و منافقین و کفار هستند (صادقی تهرانی، همان، ج ۲۷، ص ۱۱۸).
هم‌چنین در آیه شریفه «وَأَنْزَلْنَا مِنَ الْمُعْصِرَاتِ مَاءً ثَبَّاجًا» (نبأ: ۱۴) حرف «من» در
فشارنده بادها و تفریغات الکهربائیة سببی و در ابرها «من» نشویه یا بعضیه می‌باشد (صادقی
تهرانی، همان، ج ۳۰، ص ۳۰).

۳. ۲. ۲. عصمت پیامبران اولوالعزم

ایشان ذیل آیات ۳۵ تا ۳۸ سوره بقره، عصمت را لازمه پیامبری پیامبران اولوالعزم می‌داند؛
اما در مورد دیگر پیامبران از جمله حضرت آدم (ع) عصمت را لازمه پیامبری آنان نمی‌داند
(صادقی تهرانی، همان، ج ۱، ص ۳۲۴).

۴. مقایسه دیدگاه‌های محقق اردبیلی با آیت‌الله صادقی تهرانی در آیات

الاحکام

در این بخش دیدگاه‌ها و نظرات فقه القرآنی محقق اردبیلی و آیت‌الله صادقی تهرانی در ابواب نماز و روزه، موردبررسی و مقایسه قرار گرفته و با آراء برخی دیگر از مفسران ارزیابی می‌شود تا با شناسایی نقاط اشتراک و افتراق این دو دیدگاه، مشی و رویکرد فقهی هریک از این دو دیدگاه، در مقایسه با تفسیر مشهور روشن شود.

۴.۱. طهارت

در مباحث مربوط به مقدمات و مقارنات نماز و نمازهای واجب و مستحب، نقاط اشتراک و افتراق متعددی در آراء فقه القرآنی محقق اردبیلی و آیت‌الله صادقی تهرانی وجود دارد. پیش از پرداختن به تفسیر آیات مربوط به نماز، توجه به احکام مربوط به طهارت (مقدمات نماز) از قبیل وضو، غسل و تیمم ضروری به نظر می‌رسد.

۴.۱.۱. وضو

الف) وجوب وضو برای نماز: فقها و مفسران شیعه و سنی در تفسیر آیات الاحکام با استناد به آیه «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا» (مائده: ۶) امر در «فَاغْسِلُوا» را بیانگر وجوب وضو برای نماز دانسته‌اند (ر.ک: قطب راوندی، ۱۴۰۵، ج ۱، ص ۱۰؛ جرجانی، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۳؛ ابن عربی، ۱۴۰۸، ج ۲، ص ۵۵۹-۵۶۰؛ بلاغی نجفی، ۱۴۲۰، ج ۲، ص ۱۴۷؛ مقدس اردبیلی، همان، ص ۱۵؛ صادقی تهرانی، همان، ج ۸، ص ۱۲۰).

از نقاط قابل اشتراک در این حکم این است که وضو به خودی خود واجب نیست بلکه وجوبش غیري است و به خاطر نماز واجب می‌شود (مقدس اردبیلی، همان، ص ۱۵؛ صادقی تهرانی، همان، ج ۸، ص ۱۲۰). ولی غسل واجب نفسی است.

ب) کیفیت شستن صورت: بسیاری از فقها و مفسران از جمله فاضل جواد (کاظمی، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۰)، استرآبادی (استرآبادی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲۷)، جرجانی (جرجانی، همان، ج

۱، ص ۴۷)، آیت‌الله جوادی (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ج ۲۲، ص ۸۷؛ همو، ۱۳۹۷، ص ۲۴۹ - ۲۵۱) در وضو، شستن صورت را از بالا به پائین و همراه با نیت بیان می‌دانند. البته آیت‌الله جوادی معتقد است که از آیه شستن از بالا به پائین فهمیده نمی‌شود جز از راه ترتیب ذکر که استفاده ترتیب فقهی از آن محتاج قرینه است و کیفیت شستن، از روایات و سیره ائمه (ع) مشخص می‌شود. محقق اردبیلی ضمن پذیرش این دیدگاه، دلیل آن را روایت و اجماع دانسته است.

صادقی تهرانی شستن صورت را چه از بالا به پائین یا از هر جای دیگر صورت کافی می‌داند. کیهراسی (طبری کیهراسی، ۱۴۰۵، ج ۳، ص ۳۰) نیز شستن صورت از رستن گاه تا چانه و چربی گوش‌ها را جزء صورت می‌داند؛ بنابراین نظر صادقی تهرانی نسبت به نظر محقق اردبیلی دارای اطلاق است و محدود یا مقید نیست.

ج) کیفیت شستن دست‌ها: شماری از مفسران مانند فاضل جوادی (کاظمی، همان، ج ۱، ص ۴۳)، لاهیجی (قربانی لاهیجی، ۱۳۸۰، ج ۱، ص ۵۳)، استرآبادی (استرآبادی، همان، ج ۱، ص ۲۷) و آیت‌الله جوادی (جوادی آملی، همان، ج ۲۲، ص ۸۹) در وضو شستن دست‌ها از مرفق تا سرانگشتان را ضروری می‌دانند. کسانی مانند جصاص (جصاص، ۱۴۰۵، ج ۳، ص ۳۴۴)، کیهراسی (طبری کیهراسی، همان، ج ۳، ص ۳۳)، شافعی (ادریس شافعی، بی‌تا، ج ۱، ص ۴۳-۴۴) شستن را تا مرفق شرط می‌دانند.

محقق اردبیلی نیز شستن دست‌ها از مرفق تا سرانگشتان را ضروری می‌داند؛ اما صادقی تهرانی برخلاف ایشان و مشهور مفسران، شستن دست‌ها چه از مرفق تا سرانگشتان و چه از سرانگشتان تا مرفق را جایز می‌داند. وی در پاسخ به کسانی که شستن دست از سرانگشتان تا مرفق را درست نمی‌دانند یادآور می‌شود که «ایدیکم» مطلق است و آیه در مقام بیان کیفیت شستن اعضا نیست.

د) کیفیت مسح سر: محقق اردبیلی مسح سر را به‌طور مطلق از جلو یا عقب سر موردنظر اجماع اصحاب می‌داند و اصحاب به‌اندازه یک انگشت و بیشتر از سه انگشت را منع کرده-

تحلیل تطبیقی فقه قرآنی مقدس اردبیلی و صادقی تهرانی ...؛ حسن‌زاده خیاط و همکاران | ۱۴۹

اند. دیگر مفسران مانند فاضل جواد (کاظمی، همان، ج ۱، ص ۵۷)، استرآبادی (استرآبادی، همان، ج ۱، ص ۴۰)، آیت‌الله جوادی (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ج ۲۲، ص ۹۳؛ همو، ۱۳۹۷، ص ۷۶) نیز همین دیدگاه را دارند. به گفته آیت‌الله جوادی درباره چگونگی مسح سر که از بالا به پایین باشد یا برعکس اشاره‌ای نشده است و روایات خاصی نیز در این باره وجود ندارد از این رو فقها هر دو صورت مجزی می‌دانند. هر چند برخی احتیاط نموده و از بالا به پایین بسنده کرده‌اند (جوادی آملی، ۱۳۸۷، ج ۲۲، ص ۹۳). صادقی تهرانی نیز مسح بخشی از سر را می‌پذیرد. برخی از اهل سنت از جمله شافعی (ادریس شافعی، همان، ج ۱، ص ۴۳-۴۴)، جرجانی (جرجانی، همان، ج ۱، ص ۲۳) و جصاص (جصاص، همان، ج ۳، ص ۳۴۷) همین نظر را پذیرفته و «باء» را تبعیض دانسته‌اند اما برخی دیگر مانند کیهرسی (طبری کیهراسی، همان، ج ۳، ص ۵۷) «باء» را الصاق گرفته و دلیشان این است که اجماع بر بعض سر نیست لذا مسح کل سر از آیه فهمیده می‌شود.

ه) کیفیت مسح پاها: محقق اردبیلی مسح دو پا را از انگشتان تا مفصل می‌داند؛ اما صادقی تهرانی مسح پا را از انگشتان تا برآمدگی اولیه پا و به اندازه یک انگشت یا نیمه انگشت کافی می‌داند. اهل سنت از جمله جصاص (جصاص، همان، ج ۳، ص ۳۵۲)، شافعی (ادریس شافعی، همان، ج ۱، ص ۵۰)، کیهراسی (طبری کیهراسی، همان، ج ۳، ص ۵۷)، شستن پاها را واجب می‌دانند.

به طور کلی در مقایسه دیدگاه‌های محقق اردبیلی با آیت‌الله صادقی تهرانی در احکام مربوط به وضو، به نظر می‌رسد نظر محقق اردبیلی در میان فقهای شیعه بیشتر مورد تأیید است؛ زیرا در استنباط احکام توجه ویژه‌ای به روایات معصومین داشته است اما برخی از نظرات آیت‌الله صادقی تهرانی نزدیک به نظرات اهل سنت می‌باشد.

۴. ۱. ۲. غسل

محقق اردبیلی و شماری دیگر از فقها و مفسران همچون جرجانی (جرجانی، همان، ج ۱، ص ۳۸)، آیت‌الله جوادی (جوادی آملی، همان، ج ۲۲، ص ۹۶) و شافعی (ادریس شافعی،

همان، ج ۱، ص ۵۷) غسل را واجب نفسی می‌داند. صادقی تهرانی گرچه مستقیماً نظر نداده اما از فحوای کلامش در ذیل تفسیر آیه ۶ مائده فهمیده می‌شود که غسل را واجب غیری و برای نماز می‌داند.

صادقی تهرانی در غسل ترتیبی، ترتیب را شرط نمی‌داند. محقق اردبیلی در این باره اظهار نظر نکرده اما آیت‌الله جوادی ترتیب را در غسل ترتیبی شرط می‌داند به طوری که اگر کسی عمدتاً یا از روی فراموشی رعایت نکند غسل او باطل است (جوادی آملی، ۱۳۹۷ ص ۱۰۱).

۲.۴. نماز

۲.۴.۱. وجوب نماز:

الف) محقق اردبیلی معتقد است آیه ۱۰۳ سوره نساء «إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَّوْقُوتًا» بر وجوب عینی نماز دلالت دارد. برخی دیگر از مفسران همچون فاضل مقداد نیز همین تفسیر را بیان کرده‌اند (فاضل مقداد، ۱۴۱۹، ج ۱، ص ۵۸).

صادقی تهرانی در تفسیر آیه فوق، نماز خواندن در حال جنگ در صورت باقی بودن وقت را کافی نمی‌داند و معتقد است باید جبران شود (صادقی تهرانی، ۱۴۰۸، ج ۷، ص ۳۱۲-۳۱۳).

ب) محقق اردبیلی در تفسیر آیه «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ وَاصْطَبِرْ عَلَيْهَا» (طه: ۱۳۲) که خداوند دستور می‌دهد خود و اهل خانه را به نماز فرمان دهید و بر انجام آن شکیا باشد، دو احتمال داده است نخست اینکه ظاهر آیه را دلیل بر وجوب نماز تنها بر اهل خانه دانسته و دوم اینکه ممکن است وجوب شامل آمر نماز نیز باشد (محقق اردبیلی، همان، ص ۵۱). از فحوای کلام آیت‌الله صادقی تهرانی نیز همین احتمال دوم برداشت می‌شود (صادقی تهرانی، همان، ج ۱۹، ص ۲۲۸).

ج) در تفسیر آیه ۱۴ سوره طه «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي» هر دو مفسر، وجوب اقامه نماز و یاد کردن پروردگار در همه حالات را بیان کرده‌اند.

۲.۲.۴. اوقات نماز

الف) محقق اردبیلی درباره «صلاة وسطی» در آیه «حَافِظُوا عَلَی الصَّلَاةِ وَ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى» (بقره: ۲۳۸) اقوالی را بیان نموده که برخی مقصود از آن را نماز ظهر می‌دانند. از برخی روایات نیز نماز عصر فهمیده می‌شود (محقق اردبیلی، همان، ص ۴۹). شافعی (ادریس شافعی، همان، ج ۱، ص ۶۰) و جصاص (جصاص، همان، ج ۲، ص ۱۵۵) نیز از عایشه نقل کرده‌اند که زیدبن ثابت نماز ظهر را نماز وسطی دانسته، زیرا دو نماز قبل و دو نماز بعد از آن است. البته جصاص و کیه‌راسی (طبری کیه‌راسی، همان، ج ۱، ص ۲۱۲) مطابق نقلی نماز وسطی را بر نماز عصر تطبیق داده‌اند. برخی دیگر «وسطی» را اشاره به نمازهای پنج‌گانه دانسته‌اند. صادقی تهرانی با نقل روایات شیعه و اهل سنت یادآور می‌شود که «وسطی» هیچ‌قیدی بر میانگین زمانی ندارد، مراد از «وسطی» تمام نمازهای پنج‌گانه است که نماز صبح میان شب و روز واقع شده است (صادقی تهرانی، همان، ج ۴، ص ۱۲۶-۱۲۷). استرآبادی (استرآبادی، همان، ج ۱، ص ۹۳-۹۴) همین را بیان نموده و دلیلش حضور ملائکه در شب و روز است.

ب) محقق اردبیلی آیه ۲۳۸ بقره را امر به حفظ نماز و ادای آن در وقت و مداومت بر آن دانسته است. صادقی تهرانی در تفسیر آیه عبارت «حافظوا» را طرفینی بین خدا و بنده دانسته و بر آن است که چنانچه بنده حرمت خدا را در اقامه نمازها نگه دارد و معبود هم بنده را در گرفتاری‌ها حفظ می‌کند. به باور ایشان محافظت از نماز به معنای رعایت شئون ظاهری و باطنی آن، همچنین حفظ مقدمات، اوقات و توجهات قلبی و قالبی می‌باشد (صادقی، تهرانی، همان، ج ۴، ص ۱۲۵-۱۲۶). جصاص امر بر حفظ نماز را به دو معنی دانسته است: ۱. نماز وسطی افضل است لذا باید آن را حفظ کرد ۲. مراد محافظت بر همه نمازها می‌باشد. شافعی آیه را به معنای شتاب و انجام نماز در اول وقت دانسته است (ادریس شافعی، همان، ج ۱، ص ۶۰). فاضل مقداد منظور از محافظت بر نماز را، محافظت بر اوقات و حدود و شرایط نماز یا مداومت بر نوافل می‌داند. برخی مقصود از آن را وجوب کلیه نمازهای یومیه، جمعه، عیدین، آیات، طواف، اموات و نمازهای نذری دانسته‌اند (فاضل

مقداد، همان، ج ۱، ص ۶۰).

همچنین در تفسیر جمله «قُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» محقق اردبیلی استحباب قنوت را مطرح کرده و نیز احتمال داده است که این جمله مربوط به نماز آیات، عیدین و جمعه باشد. برخی قنوت را واجب دانسته‌اند. صادقی تهرانی بر این تأکید دارد که قیام نماز باید همراه با خشوع و خضوع باشد. فاضل مقداد (فاضل مقداد، همان، ج ۱، ص ۶۰) هم امر را دلالت بر وجوب قیام در نماز دانسته است.

ج) محقق اردبیلی درباره «طرفی النهار» در آیه شریفه ۱۱۴ هود «وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفَيْ النَّهَارِ وَزُلْفًا مِنَ اللَّيْلِ» چهار دیدگاه نقل نموده است: ۱- برخی مقصود از آن را نماز صبح و مغرب دانسته‌اند. ۲- برخی نماز صبح و عصر می‌دانند. ۳- برخی بدان جهت که در کاربرد عرب، بر بعد از زوال ظهر به‌طور کلی عشیه و مساء اطلاق می‌گردد، نماز ظهر را داخل در نماز عصر می‌دانند، در نتیجه وقت این دو نماز توسعه بیشتری دارد. ۴. طبق نقلی نماز مغرب و عشا نیز داخل در همین تعریف است. همچنین ایشان مقصود از «زلفاً من اللیل» را نماز مغرب و عشا دانسته است. صادقی تهرانی مقصود از «طرفی النهار» را صبح و عصر و «زلفاً من اللیل» را نماز مغرب و عشا دانسته است.

د) در تفسیر آیات ۷۸-۷۹ سوره اسراء «أَقِمِ الصَّلَاةَ لِلدُّلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُوداً * وَ مِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً» محقق اردبیلی آیات یادشده را دربردارنده اوقات نمازهای پنج‌گانه دانسته و بر آن است که بنا بر قول مشهور مراد وسعت وقت در نمازهای ظهر و عصر و مغرب و عشا است. از نگاه ایشان این که نماز صبح جدا آورده شده بیانگر فایده عظیمی است که نماز صبح دارد. وجه اینکه نماز صبح «قرآن» نامیده شده این است که هیچ نمازی بدون قرائت قرآن نیست (محقق اردبیلی، همان، ص ۵۶-۵۸). طبرسی (طبرسی، ۱۳۳۹، ج ۶، ص ۴۳۴)، قرطبی (انصاری قرطبی، ۱۴۰۵، ج ۱۰، ص ۳۰۳-۳۰۵)، علامه طباطبائی (طباطبائی، ۱۳۹۶، ج ۱۳، ص ۱۸۶-۱۸۷) و صادقی تهرانی نظرشان همانند محقق اردبیلی است و دلیل مهم بودن نماز صبح را حضور ملائک شب و روز می‌داند. فاضل جواد مراد از آیه را اقامه نماز

تحلیل تطبیقی فقه القرآنی مقدس اردبیلی و صادقی تهرانی ...: حسن‌زاده خیاط و همکاران | ۱۵۳

و حفظ و ارکان و انجام آن دانسته و جمله «لدلوك الشمس» را زوال ظهر برای خواندن نماز ظهر و «عسق الليل» را اشاره به وقت نماز عشاءین دانسته است (کاظمی، همان، ج ۱، ص ۱۴۱).

هـ) صادقی تهرانی آیات «فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَ حِينَ تُصْبِحُونَ * وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَ حِينَ تُظْهِرُونَ» (روم: ۱۷-۱۸) را نشان‌گر اوقات نماز می‌داند و معتقد است که «حین تمسون» بر نماز عصر، «حین تصبحون» بر نماز صبح و «عشیاً» بر نماز مغرب و عشا دلالت دارد (صادقی تهرانی، همان، ج ۲۳، ص ۱۲۶-۱۲۹).

محقق اردبیلی بر آن است که «حین تمسون» بر نماز مغرب و عشا، «حین تصبحون» بر نماز صبح، «عشیاً» بر نماز عصر و «حین تظهرون» بر نماز ظهر دلالت دارد.

و) محقق اردبیلی و صادقی تهرانی موضوع آیه شریفه «وَ اصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعُدَاهِ وَالْعَشِيِّ» (کهف: ۲۸) را مداومت در نماز دانسته و بر آن‌اند که آیه بر یاد خدا در صبح و شام فرمان می‌دهد و تأکید می‌کند که روز خود را با دعا شروع و ختم کنید و در کل زندگی توجه به حق داشته باشید (محقق اردبیلی، همان، ۱۲۷؛ صادقی تهرانی، همان، ج ۱۸، ص ۷۳).

۴. ۲. ۳. نماز جماعت:

محقق اردبیلی و صادقی تهرانی موضوع آیه ۴۳ بقره «وَ اقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ اتُوا الزَّكَاةَ وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ» را در مورد نماز جماعت دانسته‌اند. از نگاه محقق اردبیلی مراد از آیه تشویق به جماعت است و احتمال دارد که مقصود از جمله «وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ» این باشد که در نماز جماعت لااقل رکوع در جماعت را درک کنید هرچند ممکن است مقصود نماز جمعه و عیدین باشد (محقق اردبیلی، همان، ۱۲۶). صادقی تهرانی جمله «وَ ارْكَعُوا مَعَ الرَّاٰكِعِيْنَ» را بیانگر واجب بودن نماز جماعت در صورت مهیا بودن شرایط آن دانسته است (صادقی تهرانی، همان، ج ۱، ص ۳۷۲).

۴.۲.۴. مستحبات نماز:

الف) محقق اردبیلی و صادقی تهرانی ذیل آیه شریفه ۵۶ سوره احزاب «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» صلوات فرستادن بر پیامبر (ص) و آتش را به دلیل عقل و نقل در تشهد نماز واجب و در دیگر ادعیه مستحب دانسته‌اند. فاضل مقداد (فاضل مقداد، همان، ج ۱، ص ۱۳۳) همین نظر را دارد و می‌گوید از مذاهب اربعه، احمد بن حنبل بر این قول است. شافعی (ادریس الشافعی، همان، ج ۱، ص ۷۱-۷۳) هرچند درود خداوند بر پیامبر (ص) در نماز را واجب می‌داند با این حال در مصداق آل محمد اختلاف نظر دارد و مقصود از آن را اهل محمد دانسته که ذریه و همسران پیامبر (ص) را نیز شامل می‌گردد.

ب) شماری از مفسران همچون محقق اردبیلی، فاضل مقداد (فاضل مقداد، همان، ج ۱، ص ۱۴۹)، راوندی (قطب راوندی، همان، ج ۱، ص ۱۱۸) با استناد به آیه ۹۸ سوره نحل «فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» استعاذه پیش از قرائت به‌ویژه در نماز را مستحب دانسته‌اند. اما صادقی تهرانی برای جلوگیری از دخالت‌های شیطان، استعاذه را هنگام قرائت قرآن واجب شمرده است. ایروانی (ایروانی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۱۳۳) و یزدی (یزدی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۹۲) در غیر نماز و جصاص (جصاص، همان، ج ۵، ص ۱۲) برای نماز استعاذه را واجب می‌داند.

۴.۲.۵. جهر و اخفات در نماز:

محقق اردبیلی و صادقی تهرانی، ذیل آیه «وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتُ بِهَا» (اسراء: ۱۱۰) رعایت اعتدال در نماز را واجب دانسته‌اند، بدین صورت که مرد در نماز صبح و مغرب و عشا و نافله‌های شب حمد و سوره را با جهر بخواند و بقیه نمازها به اخفات خوانده شود.

۴.۲.۶. نماز مسافر:

الف) قرآن کریم با تشریح نماز مسافر، به مسافر رخصت می‌دهد که برخی از نمازهای

یومیه خود را به قصر به جا بیاورد: «وَ إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنْ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يُفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا» (نساء: ۱۰۱) محقق اردبیلی همانند مشهور فقها قائل به قصر نمازهای واجب چهار رکعتی در سفر است. دلیل وی قرآن، اخبار و اجماع می‌باشد. صادقی تهرانی قائل به قصر نمازهای چهار رکعتی یومیه در سفر نیست. به اعتقاد ایشان اگر جمله «ضربتم فی الارض» معنای سفر را در بر داشته باشد کل سفرها و کلمه «صلاة» هم تمام نمازهای پنج‌گانه را شامل می‌شود؛ بنابراین اختصاص دادن آن به سه نماز از پنج نماز یومیه و اختصاص دادن سفر هم به چهار فرسنگ یا یک روز، موردی ندارد. ایشان استدلال می‌کند صرف سفر، موجب عسر و حرج نمی‌گردد و در صورت وجود ضرر و خطر احتمالی، جلوگیری از آن با کاستن دو رکعت از نماز تحقق نمی‌یابد. بلکه از کیفیت نماز کم می‌شود. وی با تمسک به آیه ۲۳۹ بقره یادآور می‌شود که باید نمازها را به‌طور کامل نگهداری کرد مخصوصاً نماز میانی، سپس می‌گوید اگر سفر موجب قصر نماز و افطار می‌شود چرا قرآن که «بیان للناس» است حکم آن را بیان نکرده و حکم قرآن در مورد قصر و افطار به صورت حصر و خوف و عسر نازل شده است. وی نقش روایت در برابر نص قرآن را نمی‌پذیرد، مخصوصاً زمانی که روایات متضاد باشد. طبق نظر محمد یزدی (یزدی، همان، ج ۱، ص ۱۰۱-۱۰۲) بنا به تنقیح مناط و تناسب حکم و موضوع، اگر در سفر ترس از درندگان و جدا شدن کاروان و مانند آن‌ها باشد، طبیعتاً موجب قصر می‌گردد ولی در بسیاری از سفرهای امروز با توجه به وسایل نقلیه که در راه در امان است نماز قصر نیست.

ب) شماری از آیات قرآن (بقره: ۲۳۹؛ نساء: ۱۰۲-۱۰۳) در مقام تشریح نماز خوف و کیفیت آن است. محقق اردبیلی و صادقی تهرانی برآن‌اند که نماز خوف به هر صورتی که باشد، چه سواره و چه پیاده باید به‌جا آورده شود. شافعی (ادریس شافعی، همان، ج ۱، ص ۸۵ و ۹۶) در حال عذر ترک نماز به جماعت را جایز می‌داند. شیخ طوسی (طوسی، ۱۴۰۹، ج ۳، ص ۳۱۲) و سائیس (سائیس، بی‌تا، ج ۱، ص ۳۲۵) برآن‌اند که نماز خوف در شدت ترس به قصر خوانده می‌شود اما در حال غیر شدت باید به صورت تمام به‌جا آورده شود.

۴. ۲. ۷. نماز جمعه:

از نمازهای غیر یومیه نماز جمعه است. محقق اردبیلی و صادقی تهرانی و شماری دیگر از مفسران مانند فاضل مقداد (فاضل مقداد، همان، ج ۱، ص ۱۶۹)، قطب راوندی (قطب راوندی، همان، ج ۱، ص ۱۳۳) و لاهیجی (قربانی لاهیجی، ۱۳۸۰، ج ۳ ص ۴۹) بر وجوب نماز جمعه اشاره کرده‌اند. ملکی میانجی (ملکی میانجی، ۱۴۰۰، ص ۲۵۸) نماز جمعه را واجب مقدمی می‌داند. برخی هم (ر.ک: یزدی، همان، ج ۱، ص ۱۰۸) آن را دارای جواز تخیری دانسته‌اند و معتقدند از نماز ظهر کفایت می‌کند.

۴. ۲. ۸. نماز خواندن بر میت منافی:

قرآن کریم پیامبر (ص) را از نماز خواندن بر میت منافی و ایستادن در کنار مزار آنان برای طلب آمرزش و مغفرت نهی کرده و دلیل این نهی را کفر و فسق آنان دانسته که در حالت فسق از دنیا رفته‌اند: «وَلَا تُصَلِّ عَلَى أَحَدٍ مِنْهُمْ مَاتَ أَبَدًا وَلَا تَقُمْ عَلَى قَبْرِهِ إِنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَمَاتُوا وَهُمْ فَاسِقُونَ» (توبه: ۸۴) محقق اردبیلی و صادقی تهرانی و بسیاری دیگر از مفسران مانند فاضل مقداد (فاضل مقداد، همان، ج ۱، ص ۱۸۱)، یزدی (یزدی، همان، ج ۱، ص ۱۱۵-۱۱۴)، طبرسی (طبرسی، همان، ج ۵، ص ۵۷) و علامه طباطبائی (طباطبائی، همان، ج ۹، ص ۳۷۸) در تفسیر آیه یادشده نماز خواندن بر جنازه منافی را به دلیل کفرش جایز نمی‌دانند.

۴. ۲. ۹. احکام مربوط به قبله:

قرآن کریم در آیات ۱۱۵ تا ۱۴۴ سوره بقره به بحث قبله و سیر تاریخی آن و تغییر آن از بیت المقدس به کعبه پرداخته است. فقها و مفسران شناخت قبله را از وظایف مسلمانان می‌دانند چراکه افزون بر نماز، بسیاری دیگر از اعمال عبادی آنان منوط به شناخت قبله است (ن.ک: فاضل مقداد، همان، ج ۱، ص ۹۱؛ ادریس الشافعی، همان، ج ۱، ص ۷۱؛ الصابونی، ج ۱، ص ۱۲۹؛ طبری کیهراسی، همان ج ۱، ص ۱۳-۱۴، ۲۱). بااین حال در مورد فردی که بدون شناخت جهت قبله نماز را به جا آورده است احکام متفاوتی ارائه

تحلیل تطبیقی فقه القرآنی مقدس اردبیلی و صادقی تهرانی ...؛ حسن‌زاده خیاط و همکاران | ۱۵۷

کرده‌اند. محقق اردبیلی در مورد چنین فردی یادآور می‌شود که چنانچه بعد از نماز جهت قبله را بشناسد و فرصت هم برای اعاده نماز باقی باشد، اعاده لازم نیست. اما صادقی تهرانی اعتقادش بر اعاده کردن نماز می‌باشد.

۳.۴. روزه

۳.۴.۱. حد بلوغ برای روزه

صادقی تهرانی بلوغ برای دختر و پسر را سیزده‌سالگی می‌داند. محقق اردبیلی در این مورد نظر خاص ندارد.

۳.۴.۲. روزه مریض و مسافر

محقق اردبیلی همگام با مشهور فقها با استدلال به آیات ۱۸۳ و ۱۸۴ سوره بقره و روایات و اجماع، افطار کردن مریض و مسافر را واجب و قضا آن را نیز واجب می‌داند اما در صورتی که برای مریض تا سال آینده بهبودی حاصل نشد قضا از او ساقط می‌گردد. صادقی تهرانی در مورد مریض معتقد است چنانچه روزه تأثیری در بیماری ندارد، گرفتن آن واجب است اما اگر موجب شدت بیماری شود لازم است افطار کند. درباره مسافر بر آن است که مسافر باید روزه بگیرد. اعتقاد صابونی (الصابونی، ج ۱، ص ۲۰۲-۲۰۵) و رشید رضا (رشید رضا، ۱۴۱۴، ج ۲، ص ۱۵۲) هم مطابق نظر صادقی تهرانی می‌باشد.

۳.۴.۳. قضای روزه

قرآن کریم از وجوب روزه در ماه رمضان و قضای آن در صورت بیماری یا سفر خبر می‌دهد: «شَهْرُ رَمَضَانَ... فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ وَ مَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ» (بقره: ۱۸۵) محقق اردبیلی ذیل آیه فوق، تتابع و پی‌درپی گرفتن قضای روزه را مستحب می‌داند (محقق اردبیلی، همان، ۱۵۰) صادقی نیز تهرانی تتابع قضاء را ترجیح می‌داند هر چند اگر با فاصله هم بگیرد اشکال ندارد.

۴.۳.۴. دادن فدیة

محقق اردبیلی و صادقی تهرانی همراه با مشهور فقها از جمله شیخ طوسی (طوسی، همان، ج ۲، ص ۱۲۷-۱۱۸) با استناد به آیه ۱۸۴ سوره بقره «وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ فِدْيَةَ» افرادی مانند پیران، افرادی که عطش زیاد دارند و تحمّل تشنگی ندارند، زنان حامله، زنان شیرده را مجاز دانسته‌اند روزه نگیرند یا در صورت ضرورت افطار کنند اما قضا و فدیة آن‌ها واجب است.

۴.۳.۵. جواز مباشرت زوجین در شب‌های ماه رمضان

مطابق شأن نزول آیه در آغاز اسلام آمیزش با همسران در شب و روز ماه رمضان مطلقاً حرام بود. قرآن کریم در آیه ۱۸۷ سوره بقره از جواز آمیزش با همسران سخن می‌گوید «أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» محقق اردبیلی و صادقی تهرانی ضمن بیان جواز مباشرت زوجین در شب‌های رمضان، دو وجه برای جواز آن ذکر می‌کند؛ نخست به جهت قاعده کلی که در رابطه میان زوجین وجود دارد که هر یک از زوجین به منزله لباسی برای دیگری است؛ و از آنجا که لباس انسان را از سرما و گرما حفظ می‌کند و موجب ستر عورت انسان است، هریک از زوجین نیز مانع از انحراف جنسی شریک خود می‌گردد. جهت دوم نیز به دلیل جمله «عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ» خداوند از خیانت آنان در این موضوع آگاه بود در نتیجه ضمن دعوت آنان به توبه، مباشرت برای آنان در شب‌های رمضان را جایز دانست (محقق اردبیلی، همان، ۱۶۹؛ صادقی تهرانی، همان، ج ۳، ص ۵۸). محقق اردبیلی در بیان وجه اول یادآور می‌شود که تشبیه زوجین به لباس به جهت شدت مخالفت، ملموس بودن و همراهی و انضمام زوجین به یکدیگر به لباس تشبیه شده‌اند که در نتیجه چنین انضمام و مخالفتی عدم مباشرت برای آنان بسیار دشوار بود (محقق اردبیلی، همان، ۱۶۹).

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مبانی تفسیری و فقهی در تفسیر آیات الاحکام در حقیقت اصول موضوعه‌ای هستند که زیربنای استنباط احکام از آیات قرآن را تشکیل می‌دهند. مفسر با پذیرش این مبانی و نیز با استفاده از روایات و سایر ادله می‌تواند حکمی را از آیه به دست آورد. محقق اردبیلی و صادقی تهرانی هرچند در بسیاری از مبانی اشتراک نظر دارند اما در برخی موارد در برخی از موارد نیز اختلافاتی دارند که همین امر موجب تفسیر متفاوت ایشان از برخی آیات می‌گردد.

در مقایسه آراء فقه القرآنی محقق اردبیلی و صادقی تهرانی در مباحث مربوط به طهارت و وضو که از مقدمات نماز به شمار می‌آید، آراء محقق اردبیلی بسیار نزدیک و همسو با آراء مشهور فقها ارزیابی می‌گردد. به‌ویژه اینکه ایشان در استنباط احکام از آیات، توجه ویژه‌ای به روایات ائمه معصومین (ع) دارد؛ اما صادقی تهرانی در موارد متعددی برخلاف مشهور سخن گفته که به نظر می‌رسد دیدگاه ایشان بیشتر نزدیک به دیدگاه‌های اهل سنت است. شاید بتوان گفت دلیل این اختلاف این است که به‌رغم استفاده فراوان از روایات، تخصیص قرآن را روایات را نمی‌پذیرد و در بسیاری از موارد، همین امر موجب تفاوت فتوای ایشان با مشهور است.

در بحث نماز بسیاری از آراء فقه القرآنی محقق اردبیلی با صادقی تهرانی مشترک است و اختلافی که در برخی از احکام بین این دو وجود دارد ناشی از تفاوت مبانی آن دو می‌باشد. به‌طور مثال در بحث نماز مسافر، ایشان طبق مبنای خود که قرآن را «بیان للناس» و «تبیانا لكل شیء» می‌داند بر آن است که اگر قرار باشد برخی از نمازها به‌صورت قصر خوانده شود باید خود قرآن جزئیات آن را بیان می‌کرد و در این موارد نمی‌توان به روایات اعتماد نمود، به‌ویژه اگر روایات با قرآن تعارض داشته باشد.

در مباحث مربوط به روزه اختلاف اساسی صادقی تهرانی با محقق اردبیلی در بحث سفر است. چنانکه در نماز مسافر نیز همین اختلاف وجود داشت؛ و چنانکه گفته شد این اختلاف ناشی از اختلاف در مبانی بین این دو مفسر می‌باشد.

به طور کلی تفسیر «الفرقان» صادقی تهرانی صرفاً یک تفسیر فقهی نیست بلکه یک تفسیر تحلیلی اجتماعی است که به سبک ترتیبی نگارش یافته است، اما تفسیر «زبدۀ الیان» محقق اردبیلی یک تفسیر فقهی است که با رویکرد تفسیر آیات الاحکام و بر اساس ابواب فقه نگارش یافته است؛ بنابراین این دو تفسیر به لحاظ، روش، رویکرد و سبک و ساختار متفاوت از یکدیگر می‌باشند. در نتیجه مقایسه دقیق بین آراء و نظرات آن‌ها امکان‌پذیر نیست. محقق اردبیلی در صدد استنباط احکام از آیات قرآن بوده و تلاش کرده است که تمام شقوق فقهی هر مسئله را در حد امکان بیان کند، هر چند آیات قرآن به همه آن شقوق و فروع نپرداخته باشند؛ اما صادقی تهرانی در صدد تفسیر آیه با رویکرد اجتماعی بوده و تلاش کرده است آیات را متناسب با نیازهای جامعه تفسیر کند و پاسخ سؤالات و شبهات اجتماعی را از آیات استخراج نماید؛ بنابراین هر چند در تفسیر آیات فقهی، احکام فقهی را نیز بیان کرده اما ممکن است به تناسب نیاز جامعه تنها به بخشی از مطالب پرداخته باشد و بحث کامل آن را به تفاسیر فقهی واگذار کرده باشد. همین امر می‌تواند تفاوت‌هایی بین آراء این دو مفسر ایجاد کند. تنها مقایسه در مسائلی امکان‌پذیر است که هر دو در یک مسئله واحد حکمی صادر کرده باشند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Tahereh Hassanzadeh

Khayat

Mohammadreza

Ebrahimnejad

Mohammad Mahdi

Firoozmehr

 <https://orcid.org/0009-0000-1340-9313>

 <https://orcid.org/0009-0007-8955-0795>

 <https://orcid.org/0009-0007-2536-9495>

منابع

قرآن كريم

نهج البلاغه

ابن عربى، محمد بن عبد الله بن ابى بكر. (۱۴۰۸). احكام القرآن، تحقيق بجاوى على محمد، بيروت، دارالجيل، چاپ اول.

ادريس الشافعى، محمد. (بى تا). احكام القرآن، بى تا.

استرآبادى، محمد على. (بى تا). آيات الاحكام، تهران، ناشر مكتبة المعراجى، چاپ اول.

انصارى قرطبى، محمد بن احمد. (۱۴۰۵). الجامع لاحكام القرآن، بيروت، داراحياء التراث العربى.

ايازى، سيد محمد على. (۱۳۷۵). زبده البيان و مقايسه آن با برخى تفاسير اهل سنت، قم، مجموعه مقالات كنگره محقق اردبيلى.

ايروانى، باقر. (۱۳۸۳). دروس تمهيديه فى تفسير آيات الاحكام، قم، دار الفقه، برهان، چاپ دوم.

بلاغى نجفى، محمد جواد. (۱۴۲۰). آلاء الرحمن فى تفسير القرآن، مؤسسه البعثه.

جرجانى، ابوالفتح بن مخدوم. (۱۳۶۲ هـ ش). آيات الاحكام، تهران، نويد، چاپ اول.

جصاص، احمد بن على. (۱۴۰۵). احكام القرآن، بيروت، دار احياء التراث العربى، چاپ اول.

جوادى آملى، عبدالله. (۱۳۸۷). تفسير قرآن كريم (تسليم)، قم، اسراء، چاپ دوم.

جوادى آملى، عبدالله. (۱۳۹۷). توضيح المسائل، قم، نشر اسراء، چاپ هفتم.

حاجى خليفه، مصطفى بن عبدالله. (بى تا). كشف الظنون عن اسامى الكتب و الفنون، بيروت، دار الاحياء التراث العربى.

خيرالهيى كوهانستانى، عليرضا. (۱۳۹۱). فقه قرآنى با نفس رحمانى، تهران، دانشگاه امام صادق عليه السلام، چاپ اول.

رشيد رضا، محمد. (۱۴۱۴). تفسير القرآن الحكيم الشهير بتفسير المنار، بيروت، دارالمعرفه.

- سایس، محمد علی. (بی تا). تفسیر آیات الاحکام، بی تا.
- الصابونی، محمد علی. (بی تا). روائع البیان، تفسیر آیات الاحکام من القرآن، الاستاد بکلیه الشریعه و الدراسات الاسلامیه بمکه المکرمة.
- صادقی تهرانی، محمد. (۱۴۰۸). الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن و السنه، قم، فرهنگ اسلامی، چاپ دوم.
- _____ (بی تا). رساله توضیح المسائل نوین، تهران، قم، انتشارات امید فردا، چاپ سوم.
- _____ (۱۳۹۶). علی شاطی الجمع، قم، انتشارات شکرانه، چاپ اول.
- _____ (۱۳۸۳). فقه گویا، قم، انتشارات امید فردا، چاپ اول.
- _____ (۱۳۹۳). نگرشی جدید بر نماز و روزه مسافران، قم، انتشارات شکرانه، چاپ اول.
- طباطبایی، محمد حسین. (۱۳۹۶). المیزان فی تفسیر القرآن، دار الکتب الاسلامیه، چاپ سوم.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۳۹). مجمع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، احیاء التراث العربی.
- طبری کیا هراسی. (۱۴۰۵). ابو الحسن علی بن محمد، احکام القرآن، بیروت، دار الکتب العلمیه، چاپ اول.
- الطهرانی، آقا بزرگ. (۱۴۰۳). الذریعه الی تصانیف الشیعه، بیروت، دار الاضواء، چاپ سوم.
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۰۹). التبیان فی تفسیر القرآن، مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول.
- عمید زنجانی، عباسعلی. (۱۳۸۸)، آیات الاحکام، تهران، انتشارات مجد.
- فاضل مقداد، مقداد بن عبدالله. (۱۴۱۹). کنز العرفان فی فقه القرآن، مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی، دارالهدی.

تحليل تطبيقى فقه القرآنى مقدس اردبيلى و صادقى تهرانى ...: حسنزاده خياط و همكاران | ۱۶۳

قربانى لاهيجى، زين العابدين. (۱۳۸۰). *جامع آيات الاحكام*، تهران، سايه، چاپ دوم.
قطب راوندى، سعيد بن عبدالله. (۱۴۰۵). *فقه القرآن*، قم، كتابخانه آيت الله مرعشى نجفى،
چاپ دوم.

كاظمى، فاضل جواد بن سعيد. (بى تا). *مسالك الافهام الى آيات الاحكام*، مكتبة المرتضويه
لاحياء الاثار الجعفرية، چاپ خانه حيدرى.

محقق اردبيلى، احمد بن محمد. (۱۴۲۱). *زبدة البيان فى احكام القرآن*، محقق رضا استادى،
سپهر قم، انتشارات مؤمنين.

مدیر شانه چى. (۱۳۴۹). *كاظم، آيات الاحكام، سمت، چاپ ۱۲.*

ملكى میانجى، محمد باقر. (۱۴۰۰). *بدائع الكلام فى تفسير آيات الاحكام*، ناشر مؤسسه
الوفاء.

میرابراهیمی، سید علی. (۱۳۹۰). *سیرت وین آيات الاحكام و مقایسه زبدة البيان محقق
اردبیلی و احكام القرآن ابن عربی، رشت، ده سرا، چاپ اول.*

هاشمی شاهرودى، سید محمود (۱۴۲۶)، *فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت، قم، مؤسسه
دائرة المعارف فقه اسلامى.*

یزدى، محمد، فقه. (۱۳۷۴ ه ش). ، قم، مؤسسه اسماعیلیان، چاپ اول.

References

Holy Quran

Nahj al-Balaghah

Ibn ‘Arabī, Muḥammad ibn ‘Abdullāh ibn Abī Bakr. (1408). *Aḥkām al-Qurān*. Edited by Bajāwī Ali Muḥammad. Beirut: Dar al-Jil. First Edition..

Idrīs al-Shāfi‘ī, Muḥammad. (N.d). *Aḥkām al-Qurān*. N.p.

Istarābādī, Muḥammad Ali. (N.d). *Āyāt al-Aḥkām*. Tehran: Maktabah al-Miraji. First Edition.

Anṣārī Qurṭubī, Muḥammad ibn Aḥmad. (1405). *al-Jāmi‘ li Aḥkām al-Qurān*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabī.

Ayāzī, Sayyid Muḥammad Ali. (1375). *Zubdatul Bayān and Its Comparison with Certain Sunni Exegeses*. Qom: Collection of Articles from the Congress of Muhaqqiq Ardabili.

- Irawani, Baqir. (1383 SH). *Durūsun Tamhīdīyya fī Tafsīr Āyāt al-Aḥkām*. Qom: Dar al-Fiqh. Burhan. Second Edition.
- Balāghī Najafī, Muḥammad Jawād. (1420). *Ālā' al-Raḥmān fī Tafsīr al-Qurān*. Foundation al-Ba'itha.
- Jurjānī, Abul Faṭḥ ibn Makhdūm. (1362). *Āyāt al-Aḥkām*. Tehran: Navid. First Edition.
- Jaṣṣāṣ, Aḥmad ibn Ali. (1405). *Aḥkām al-Qurān*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi. First Edition.
- Javadi Amoli. Abdullah. (1387). *Quran Exegesis (Tasnim)*. Qom: Isra. Second Edition.
- Javadi Amoli, Abdullah. (1397). *Tawḍīḥ al-Masā'il (Commandments Book)*. Qom: Publication Isra. Seventh Edition.
- Hājī Khalīfa, Muṣṭafā ibn 'Abdullāh. (N.d). *Kashf al-Zunūn 'an Asāmī al-Kutub wal Funūn*. Beirut: Dar al-Ihya al-Turath al-Arabi.
- Kheyrullahi Kohanestani, Alireza. (1391). *Quranic Jurisprudence with the Merciful Soul*. Tehran: Imam Sadeq University. First edition.
- Rashīd Riḍā, Muḥammad. (1414). *Tafsīr al-Qurān al-Ḥakīm known as Tafsīr al-Manār*. Beirut: Dar al-Ma'rafa.
- Sais, Muhammad Ali. (N.d). *Tafsīr Āyāt al-Aḥkām*. N.n.
- Al-Ṣābūnī, Muhammad Ali. (n,d). *Rawā'i' al-Bayān, Tafsīr Āyāt al-Aḥkām min al-Quran*. Faculty of Sharia and Islamic Studies in Mecca.
- Ṣādiqī Tihirānī, Muhammad. (1408). *al-Furqān fī Tafsīr al-Qurān bil Qurān wa al-Sunnah*. Qom: Islamic Culture. Second edition.
- _____. (n.d). *Rissālah Tawḍīḥ al-Masā'il Nowīn*. Tehran, Qom: Omid Farda Publications. Third edition.
- _____. (1396). *'Alā Shāṭi' al-Jum'ah*. Qom: Shokraneh Publications. First edition.
- _____. (1383). *Clear Jurisprudence*. Qom: Omid Farda Publications. First edition.
- _____. (1393). *A New Perspective on Prayer and Fasting for Travelers*. Qom: Shokraneh Publications. First Edition.
- Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥusayn. (1396). *al-Mīzān fī Tafsīr al-Qurān. Dar al-Kutub al-Islamiyya*. Third edition.
- Tabrisī, Faḍl ibn Ḥasan. (1339). *Majma' al-Bayān fī Tafsīr al-Qurān*. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Ṭabarī Kīyā Harāsī, Abul Ḥasan Ali ibn Muhammad. (1405). *Aḥkām al-Qurān*. Beirut: Dar al-Kutub al-Ilmiyya. First edition.
- al-Ṭahrānī, Āghā Buzurg. (1403). *Al-Dharī'a ilā Taṣānīf al-Shī'a*. Beirut: Dar al-Adwa. Third edition.
- Ṭūsī, Muḥammad ibn Ḥasan. (1409). *al-Tibyān fī Tafsīr al-Qurān*. Maktab al-Ilam al-Islami. First edition.

تحليل تطبيقى فقه القرآنى مقدس اردبيلى و صادقى تهرانى ...: حسن زاده خياط و همكاران | ۱۶۵

- Amid Zanjani, Abbas Ali (d. 1390 AH). *Āyāt al-Aḥkām*. Tehran: Majd Publications. 1388.
- Fāḍil Miqdād, Miqdād ibn ‘Abdullāh. (1419). *Kanzul ‘Irfān fī Fiqh al-Qurān*. World Forum for Proximity of Islamic Schools of Thought. Dar al-Huda.
- Ghorbani Lahiji, Zain al-Abidin. (1380). *Jāmi‘ Āyāt al-Aḥkām*. Tehran: Sayeh. Second edition.
- Qutb Rāwandī, Sa‘īd ibn ‘Abdullāh. (1405). *Fiqh al-Qurān*. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library. Second edition.
- Kāzimī, Fāḍil Jawād ibn Sa‘īd. Masālik al-Afhām ilā Āyāt al-Aḥkām. (N.d). *Maktab al-Murtadawiyya for the Revival of the Ja‘fari Heritage*. Haidari Printing House..
- Muḥaqqiq Ardabīlī, Aḥmad ibn Muḥammad. (1421). *Edited by Rida Ostadi. Zubdatul Bayān fī Aḥkām al-Qurān*. Sepehr Qom: Momenin Publications.
- Modir Shanachi, Kazem. (1349). *Āyāt al-Aḥkām*. Samt. 12th edition.
- Maleki Miyaneji, Muhammad Baqir. (1400). *Badā‘i‘ al-Kalām fī Tafsir Āyāt al-Aḥkām*. Publisher: Maktabat al-Wafa.
- Mirabrahimi, Sayyid Ali. (1390). *The Process of Codifying Āyāt al-Aḥkām and Comparison of Zubdatul Bayān by Muḥaqqiq Ardabīlī and Aḥkām al-Qurān by Ibn ‘Arabī. Rasht: Dehsara*. First edition.
- Hashemi Shahroodi, Sayyid Mahmoud (d. 1397 SH). *A Dictionary of Jurisprudence according to the Doctrine of Ahl al-Bayt*. Qom: Islamic Encyclopedia Institute. 1426.
- Yazdi, Muhammad. (1374). *Fiqh al-Qurān*. Qom: Ismailiyan Institute. First edition.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

استناد به این مقاله: حسن زاده خياط، طاهره، ابراهيم نژاد، محمدرضا، فیروزمهر، محمد مهدی. (۱۴۰۳). تحلیل تطبیقی فقه القرآنى مقدس اردبيلى و صادقى تهرانى ذیل آیات مربوط به صلاه و صوم، فصلنامه علمى پژوهشنامه معارف قرآنى، ۱۵(۵۷۵)، ۱۳۵-۱۶۵. DOI: 10.22054/RJQK.2024.70098.2693

Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.